

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “SHIRIN QOVUNLAR MAMLAKATI” ROMANIDA JAMIYATDAGI ILLATLARGA QARSHI KURASHISHNING NAMOYON BO‘LISHI

*Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
“O‘zbek va rus tillari” kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston xalq yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” romani misolida bolalar adabiyotida sarguzasht janrining ijtimoiy-axloqiy funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining real hayotdagi poraxo‘rlik, byurokratiya va loqaydlik kabi illatlarni badiiy obrazlar (Sehrgar Iblis, Shar Manda va b.) hamda satirik usullar (grotesk, personifikatsiya) orqali ochib berish mahorati ko‘rsatilgan.

Maqolada yozuvchi qo‘llagan fantastik elementlar G‘arb ilmiy fantastikasidan farqli ravishda, milliy folklor va axloqiy muammolarga yo‘naltirilgani ilmiy asoslangan. Xulosada asarning yosh avlodda tanqidiy fikrlashni shakllantirish va jamiyatdagi illatlarga nisbatan murosasizlik hissini uyg‘otishdagi pedagogik ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bolalar adabiyoti, sarguzasht, fantastika, satira, grotesk, ijtimoiy illatlar, korrupsiya, axloqiy tarbiya, badiiy psixologizm.

Abstract: This article explores the socio-ethical functions of adventure and fantasy genres in children's literature, focusing on the novel "The Land of Sweet Melons" by the People's Writer of Uzbekistan, Khudoyberdi Tukhtabaev. The study highlights the author's skill in exposing real-life vices such as corruption, bureaucracy, and indifference through fantastic characters (Wizard Iblis, Shar Manda, etc.) and satirical techniques (grotesque, personification).

The article argues that Tukhtabaev's fantastic elements, unlike Western science fiction, are rooted in national folklore and focused on moral and ethical issues. The conclusion emphasizes the pedagogical significance of the novel in fostering critical thinking and a sense of intolerance toward social injustices in the younger generation.

Keywords: children's literature, adventure, fantasy, satire, grotesque, social vices, corruption, moral education, artistic psychology.

Аннотация: В данной статье анализируются социально-нравственные функции приключенческого и фантастического жанров в детской литературе на примере романа Народного писателя Узбекистана Худойберди Тухтабаева «Страна сладких дынь». В исследовании раскрывается мастерство писателя в изобличении таких реальных пороков, как коррупция, бюрократия и безразличие, через фантастические образы (Волшебник Иблис, Шар Манда и др.) и сатирические приемы (гротеск, персонификация).

В статье обосновано, что фантастические элементы Тухтабаева, в отличие от западной научной фантастики, опираются на национальный фольклор и ориентированы на духовно-нравственные проблемы. В заключении подчеркивается педагогическое значение романа в формировании критического мышления у подрастающего поколения.

Ключевые слова: детская литература, приключения, фантастика, сатира, гротеск, социальные пороки, коррупция, нравственное воспитание.

Sarguzasht asarlar bolalar ongida tasavvur va orzu dunyosini kengaytirish bilan birga, ularni ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurashni anglashga tayyorlaydi. Pedagogik nuqtayi nazardan, fantastik obrazlar va g‘ayritabiiy voqealar yordamida bola o‘zini qahramonlar o‘rniga qo‘yadi, ularning axloqiy tanlovlarini his qiladi. Shu sababli sarguzasht adabiyot tarbiyaviy vosita sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Xudoyberdi To‘xtaboyev qahramonlarining aksariyati Hoshimjon, Akrom, Zafar, Orifjon tabiatan soddadil, rostgo‘y, ammo ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar bilan to‘qnash kelgan bolalardir. Ular real dunyodagi ijtimoiy illatlar: poraxo‘rlik, soxtakorlik, beparvolik, dangasalik va rasmiyatchilikka qarshi turadi. Bu kurashning barchasi sarguzashtlar orqali ifodalanadi. Masalan,

“Shirin qovunlar mamlakati”da Sehrgar Iblis ijtimoiy illatlarning timsoli bo‘lib, u real shaxs emas, jamiyatdagi yomonliklarning badiiy siymosidir.

Xudoyberdi To‘xtaboyev sarguzashtni faqat romantik yoki ertakona ruhda emas, balki satira (satira — ijtimoiy nuqsonlarni kulgili, kinoyaviy shaklda fosh etuvchi badiiy uslub) va grotesk (grotesk — g‘ayritabiiylik va kulgililikni uyg‘unlashtiruvchi tasvir usuli) bilan uyg‘unlashtirib qo‘llaydi. Ayniqsa, “Shirin qovunlar mamlakati” romanida Shar Manda, Chinor Chinoriy, Nari Beri kabi obrazlarning nomlanishidayoq satirik ma’no mujassam. Bu obrazlar orqali yozuvchi byurokratiya, poraxo‘rlik va amaldorlik illatlarini keskin hajv qiladi.

Misol uchun, “Dadasi amaldorlar tajriba fakulteti” sahnasi groteskning klassik namunasi hisoblanadi: amaldorning o‘g‘li issiq kunda terlamasligi uchun yonida yelpib turuvchi ayollar, 14 xil sharbat, navbatchi massajchi bilan “imtiyozli talaba” sifatida ko‘rsatiladi. Bu tasvir g‘ayritabiiylik orqali real hayotdagi korrupsion muhitni ochib beradi.

Yozuvchi jamiyatdagi jiddiy illatni bola ko‘zi bilan kulgili, ammo fosh etuvchi shaklda tasvirlaydi.

Xudoyberdi To‘xtaboyevning fantastikasi g‘arb adabiyotidagi ilmiy fantastikadan tubdan farq qiladi. U ilmiy texnologiyalarga emas, balki axloqiy-ma’naviy muammolarga yo‘naltirilgan, folklor unsurlari bilan sug‘orilgan fantastikani yaratadi. Sehrli qalpoqcha, dori, hid biluvchi burun, Sehrgar Iblis — bularning barchasi xalq ertaklaridagi sehrli predmet va yovuz kuchlarning zamonaviy ijtimoiy kontekstdagi talqinidir. Shu bois bu asarlar milliy bolalar adabiyotining o‘ziga xos fenomeni sifatida qaraladi.

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” romanida jamiyatdagi ijtimoiy illatlar bolalar qahramoni Akrom tilidan bayon etiladi. Bu uslub orqali yozuvchi murakkab ijtimoiy hodisalarni soddalashtirgan, ammo chuqur ma’no yuklangan shaklda ko‘rsatadi. Illatlar bir tomondan real hayotdagi nuqsonlar, ikkinchi tomondan esa fantastik obrazlar orqali ifoda etiladi. Bu ikki qatlam realistik va fantastik qatlam asarning badiiy-falsafiy kuchini belgilaydi.

Romanning dastlabki boblaridayoq yozuvchi ta’lim tizimi va ma’muriy boshqaruvdagi korrupsion illatlarni ochib beradi. Akrom maktabdagi baholarning o‘quvchilarning bilimiga emas, balki paxta dalasidagi mehnatiga qarab qo‘yilayotganini ochiq aytgani uchun ma’muriyat e’tiborini tortadi. Bu epizod o‘z vaqtida keng tarqalgan “mehnat ko‘rsatkichlari”ni ta’lim sifatidan ustun qo‘yish muammosini ochib beradi. O‘quvchilarning attestatdagi baholari daladagi mehnatiga bog‘liq bo‘lishi byurokratik rasmiyatchilikning bolalar taqdiri bilan to‘qnashgan ko‘rinishidir.

Shuningdek, Akromning otasi mudir bo‘lib ishlaydigan magazinda revizorning pora talab qilishi, omborchi Hamdam cho‘loqning fakturadagi tovarlarni yashirishi, sudyaning esa 3000 so‘m pora evaziga jazoni kamaytirishi — bularning barchasi jamiyatdagi poraxo‘rlik, mansabni suiiste’mol qilish va qonun ustuvorligining zaifligini ko‘rsatadi. Yozuvchi bu holatlarni felyetonna vislik tajribasiga tayanib, hayotiy detallar bilan ifodalaydi: revizor aktlarni ikki nusxada tuzadi, omborchi tovarlarni cho‘ntakka uradi, sudya esa “kamlik qiladi” deb ko‘proq pora talab qiladi.

Bu epizodlarda hech qanday fantastik vosita yo‘q — ular realistik badiiy tahlil sifatida romanning ijtimoiy poydevorini yaratadi. Aynan shu poydevor keyinchalik Sehrgar Iblisning yaratilishiga sabab bo‘ladi.

Asardagi eng muhim badiiy yechim ijtimoiy illatlarning ramziy obrazga, ya’ni Sehrgar Iblisga aylanishidir. Akrom tasodifan 17 xil “sarqitli qon”ni spirt bilan aralashtiradi va natijada yovuzliklarning birlashgan kuchi — Sehrgar Iblis dunyoga keladi. Bu hodisa oddiy sehrli tasvir emas; u ijtimoiy nuqsonlarning insonlar o‘z qo‘li bilan yaratayotgan yovuz kuchga aylanishining badiiy modelidir. Shu o‘rinda Xudoyberdi To‘xtaboyev asarlariga xos bo‘lgan element – voqea-hodisalarning jadal o‘zgarib ketishi ko‘rinadi.

Sehrgar Iblisning “araq ichib voyaga yetishi” detali yozuvchining chuqur ijtimoiy kinoyasidir: ichkilikbozlik ko‘plab illatlarning ildizida yotganini ko‘rsatadi. Iblisning “Men sarqitlar sardoriman”

degan gapi esa jamiyatdagi nuqsonlar o‘zaro qo‘shilib, yangi sifat — tizimli yovuzlik darajasiga o‘tishini ifodalaydi.

“— Menmi? — gulduragan tovush eshitildi qulog‘imga. — Ha-ha-ha, men sarqitlar sardoriman. O‘zing dunyoga keltirding meni. Maqtanchoq ustozing ikkovning bizni, ya’ni odam bolasini bir-biridan yiroqlashtiradigan, dilini xufton qiladigan illatlarni birlashtirib, yaxlit vujudga aylantirdinglar. Mana, men paydo bo‘ldim...”

Bu epizodda yozuvchi metafora (ko‘chma ma’no orqali ifoda) va personifikatsiya (insonsimonlashtirish) usullaridan foydalanadi. Jamiyatdagi illatlar “qon” ko‘rinishida moddiylashadi, so‘ngra inson qiyofasida Iblisga aylanadi. Bu badiiy yechim fantastika janrining ijtimoiy tanqidga xizmat qilayotganini ko‘rsatadi.

Romanda illatlar ko‘pincha satira va grotesk (grotesk — kulgili va g‘ayritabiiylikni birlashtiruvchi uslub) orqali ochiladi. “Rostgo‘ylik va halollik tajriba instituti” sahnasida uch fakultetning nomi — “Dadasi amaldorlar tajriba fakulteti”, “Cho‘ntagi chuqurlar tajriba fakulteti”, “Bilimdonlar tajriba fakulteti” — bu jamiyatdagi korrupsiya tizimining badiiy kulgili modeli hisoblanadi.

“Erkatoy qo‘zichoq” sifatida tasvirlangan amaldorning o‘g‘liga issiq kunda yelpuvchi ayol, 14 xil sharbat, massajchi tayinlanadi. O‘qituvchini urish bilan tahdid qilgan Shar Manda esa jamiyatni “sharmanda” qilayotgan obraz sifatida ko‘rsatiladi.

“Cho‘ntagi chuqurlar tajriba fakulteti”da o‘qish uchun talabgor abituriyentning o‘zi emas, otasining chemodanidagi pullar “imtihon” topshiradi. Pulning kuchi tufayli uyda o‘tirgan talabgor eng yuqori ballni to‘playdi.

Bu tasvirlar grotesk va satiraning birlashmasidir: tasvir g‘ayritabiiy darajada bo‘rttirilgan, ammo tagida aniq real hodisa — imtiyozli tabaqa vakillarining bilimga emas, mansab va pulga tayangan kirish tizimi yotadi.

Shu tarzda yozuvchi fantastik elementlardan foydalanib, jamiyatdagi illatlarni bolalar ongiga yaqin, kulgili, lekin tanqidiy shaklda yetkazadi. Bu uslub ochiq tanqidni ramz orqali berish imkonini yaratgan.

Romanda ko‘rsatilgan illatlar shunchaki badiiy fon emas, balki aniq tipologiyaga ega:

<i>Illat turi</i>	<i>Badiiy obraz</i>	<i>Reallikdagi prototip</i>	<i>Tasvir usuli</i>
<i>Korrupsiya, poraxo‘rlik</i>	<i>Revizor, sudya, Shar Manda</i>	<i>Mansabdorlarning poraxo‘rligi</i>	<i>Satira, grotesk</i>
<i>Byurokratiya</i>	<i>Nari Beri, “fakultetlar”</i>	<i>Idoralar rasmiyatchiligi</i>	<i>Ism tanlash, komik vaziyat</i>
<i>Ig‘vogarlik</i>	<i>“Ig‘vogarning qoni” epizodi</i>	<i>Ma’naviy zarar yetkazuvchilar</i>	<i>Simvolik “zahar” tasviri</i>
<i>Dangasalik, mas’uliyatsizlik</i>	<i>Sehrgar Iblis tomonidan sehrlangan ishchilar</i>	<i>Ish unumdorligining sun’iy pasayishi</i>	<i>Folklor motivlari</i>
<i>Molparastlik</i>	<i>Tuman ayollari suhbatlari, “quloqsizlar tumani”</i>	<i>Molparastlik, ko‘z-ko‘z qilish illati</i>	<i>Dialoglar orqali satira</i>

Bu tipologiya yozuvchining illatlarga yuzaki emas, tizimli yondashganini ko‘rsatadi. Har bir illat alohida obrazga yoki fantastik hodisaga aylangan.

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” romanining eng original jihatlaridan biri — unda jamiyatdagi illatlarga qarshi kurash jarayoni shunchaki qahramonlik yoki sehrli predmetlar orqali emas, balki ilmiy izlanish, tahlil, tajriba va ijtimoiy tashkiliy choralar bilan

olib borilishidir. Bu jihatdan asar fantastik janrga mansub bo'lsa-da, uning g'oyaviy asosida ilmiy va axloqiy konsepsiyalar uyg'unlashgan.

Romandagi professor Dar Daraja obrazi yozuvchining axloqiy-ilmiy qarashlarini mujassamlashtirgan markaziy figuradir. U insonlarning fikrini o'qiy oladigan noyob qobiliyat sohibi (fikrni o'qiy olish qobiliyati ham Xudoyberdi To'xtaboyevning orzularidan biri bo'lib, qahramonga singdirilgan), shu bilan birga fidoyi olim va kamtar ustozdir. Uning ishlaydigan "Inson instituti" laboratoriyasi inson umrini uzaytirish, jamiyatni illatlardan xalos etish bo'yicha ilmiy ishlar olib boradigan maskan sifatida tasvirlanadi. Bu institut o'z mohiyatiga ko'ra ideal jamiyatning ilmiy markazi bo'lib xizmat qiladi.

Dar Darajaning obrazida yozuvchi ilm va halollikning uyg'unligini ko'rsatadi. Professor nafaqat ilmiy yechimlar yaratadi, balki ularni shaxsiy manfaat uchun emas, jamiyat manfaati uchun qo'llaydi. Dar Daraja o'zining buyuk ixtirolarini e'lon qilishni xohlamaydi, ularni "xalqning kashfiyoti" deb ataydi. Bu holat ilmiy halollikning yuksak namunasi sifatida beriladi:

— Qani, menga ayt-chi, yovvoyi sigirni ushlab birinchi marta sog'gan odamning nomi tarixda qolganmi? — Yo'q. — Demak, bo'talog'im, ikkalamiz yaratayotgan kashfiyotni ham biz yaratganligimizni hech kim bilmay qo'yaqolgani yaxshi. Xalq yaratdi, tamom-vassalom!"

Bu parcha orqali yozuvchi individual shon-shuhratga emas, jamoaviy ezgulik va ilmiy xolislikka asoslangan kurash modelini ilgari surganining guvohi bo'lamiz.

Akrom qahramoni dastlab bolalarcha sho'x, ayrim hollarda mas'uliyatsiz sifatida ko'rsatiladi. Ammo asar davomida u tahlil qilish, kuzatish, tajriba o'tkazish va xulosaga kelish bosqichlarini bosib o'tadi. Uning hid bilish qobiliyati oddiy sehrli unsur emas; bu qobiliyat jamiyatdagi illatlarni ajratib ko'ra olish, ularni tanib olish qobiliyatining ramziy shaklidir.

"Ig'vogarning qonidan sassiq qo'ng'izning hidi keladi, poraxo'rning qoni sariqqa moyil bo'lib, palag'da tuxumning sasigan hidi bor, byurokratning qoni rangsiz, aynigan mol go'shtinikiga o'xshash hid tarqatadi".

Bu ilmiy kuzatuv va tasnif orqali Akrom jamiyatdagi illatlarni tashxislashning o'ziga xos "metodologiyasini" yaratadi. Uning qobiliyati keyinchalik dori yaratish, illatlarni aniqlash va davolash ishlarida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Romanda yaratiladigan eng muhim ilmiy yangilik — bu illatli qon uchun maxsus doridir. Dori — bu oddiy kimyoviy modda emas, balki jamiyatni axloqiy-psixologik jihatdan sog'lomlashtirish konsepsiyasining badiiy metaforasidir.

Dar Daraja va Akrom tomonidan tayyorlangan dorining ta'siri aniq bosqichlarga ega:

- birinchi bosqichda dori poraxo'r yoki ig'vogarning qonidagi "mikroblarni" aniqlaydi va peshonasida "PORAXO'R" yozuvini paydo qiladi;
- ikkinchi bosqichda inson o'z aybini tan olishi va tavba qilishi kerak;
- uchinchi bosqichda yana bir tomchi dori orqali inson tozalikka qaytariladi.

Bu jarayon aslida jamiyatdagi illatlarga qarshi kurashning tizimli modelini aks ettiradi: diagnostika → iqrornoma → rehabilitatsiya. Bu model zamonaviy sotsiologik yondashuvlarga yaqin bo'lib, illatlarni jazolashdan ko'ra ularni aniqlash va tuzatishga urg'u beradi.

Asar qahramonlari Sehrgar Iblisga qarshi yakka tartibda kurashmaydi. Akrom Komitetga sekretar etib tayinlanadi va shundan so'ng kurash institutsional shakl oladi. Komitet faoliyati davomida poraxo'rlar, ig'vogarlik bilan shug'ullanuvchilar, dangasalar aniqlanib, dori yordamida "davolanadi".

Bu jarayon yozuvchi tomonidan ijtimoiy hamkorlik, tashkilotchilik va tizimli chora-tadbirlar zarurligini badiiy tarzda ko'rsatishdir. Fantastik voqealar fonida ham bu tashkilot real hayotdagi korrupsiyaga qarshi komissiyalar, ijtimoiy nazorat organlari funksiyasini bajaradi.

Romanda illatlarga qarshi kurash bir necha bosqichli tizim sifatida shakllangan bo‘lib, bu holat ilmiy yondashuvga juda yaqin:

Bosqich	Mazmuni	Badiiy vosita	Natija
Tashxis	Ulatning mavjud holatini aniqlash	Ulatni tashxis qilish, qo‘llab-quvvatlash	Ulat tashxisi aniqlanadi
Tahlil	Ulatning mavjud holatini tahlil qilish	Ulatning mavjud holatini tahlil qilish	Ulatning mavjud holatini tahlil qilish
Tashkiliy kurash	Komiteta faoliyati	Ijtimoiy tashkilot	Ulat tashkiloti yaratiladi
Axloqiy g‘alaba	Ulatning mavjud holatini qayta ko‘rib chiqish	Tavba, qabul	Ulatning mavjud holatini qayta ko‘rib chiqish

Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” romanida fantastik obraz va motivlar shunchaki sarguzasht yaratish uchun emas, balki ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlarini shakllantirishning badiiy vositasi sifatida qo‘llanadi. Bu unsurlar bolalar ongida ezgulik va yovuzlik, halollik va illat o‘rtasidagi kurashni tasavvur qilish, baholash va unga munosabat bildirish imkonini beradi. Shu bois fantastik obrazlar pedagogik va axloqiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov, A. (2008). G‘aroyib saltanat. “Jahon adabiyoti” jurnali, 6-son.
2. Rasulova U. CHANGES IN LITERARY CRITICISM //Science and Innovation. – 2023. – T. 2. – №. 5. – C. 39-41.
3. Sayfullayeva D. THE ROLE OF MONOLOGUE AND DIALOGUE IN KHUDOYBERDI TOKHTABAEV'S NOVEL " MUNGLI KOZLAR" //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. C10. – C. 154-158.
4. To‘xtaboyev X. Jannati odamlar. Cho‘lpon nashriyoti, 1995.
5. To‘xtaboyev X. Sariq devning o‘limi. Yangi asr avlodi, 2017.
6. To‘xtaboyev X. Shirin qovunlar mamlakati yoki sehrgarlar jangi” //T.: Yangi asr avlodi. – 2006.
7. Tulabayeva, R.S. 2022. Yozuvchi biografiyasi va bola ruhiyati o‘ziga xosligi. O‘zbekiston: til va madaniyat. 2(2): 54-62.
8. Umarali Normatov. Sarguzasht sardori. “Sharq yulduzi”, 2012–4

